

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

УДК 94(477):314.745.4(47+57)

Андрій Андрєєв
(Київ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІДЕОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ СЕРЕД ДІТЕЙ-РЕПАТРІАНТІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Розглядається малодосліджене питання проведення та організації ідеологічної роботи серед дітей-репатріантів на території України у повоєнний період. У дослідженні проаналізовано специфіку, характерні особливості, головні цілі та завдання ідеологічної обробки цієї категорії репатріантів.

Ключові слова: ідеологічна робота, репатріація, діти-репатріанти.

Проблема ідеологічної роботи з окремими категоріями репатріантів, зокрема дітьми, до цього часу вітчизняними істориками вивчалася переважно в контексті багатьох інших аспектів загального репатріаційного процесу 1944-1953 рр. Передусім йдеться про дослідження С.Д. Гальчака [1.]. Автор розглядає становище дітей-репатріантів як один із факторів, який характеризує масштабний за завданнями та складний за реалізацією процес повернення мільйонів українців на батьківщину. Щодо ідеологічної складової, то на сьогодні практично не має наукових досліджень, в яких питання ідеологічної роботи з дітьми вивчалась як самостійна історична проблема. Виключення становлять окремі наукові праці, в яких порушуються окремі фрагменти цієї важливої проблеми [2, 3, 4].

Виходячи зі стану наукового вивчення проблеми, автор пропонованого дослідження ставить за мету аналіз особливостей ідеологічної роботи з дітьми-репатріантами на території УРСР у післявоєнний період. У цьому контексті простежується стратегія керівництва СРСР, республіканських органів репатріації та місцевих органів влади, основні цілі та завдання влади у цій сфері.

Джерельною базою наукової розвідки стали документи з фонду Р-2 («Рада Народних Комісарів Української РСР»), що сконцентровані в описі 7 серед матеріалів Відділу у справах репатріації при РНК (РМ) УРСР Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Для дітей-сиріт, які склали особливу категорію репатріантів, була створена окрема інструкція санітарного відділу Управління Уповноваженого РНК СРСР про порядок їх репатріації, а також дітей, які тимчасово втратили батьків. Ця інструкція надійшла на пункти зосередження радянських громадян у середині лютого 1945 року. У документі зазначалося, що з метою забезпечення на збірних пунктах та в дорозі належних матеріально-побутових і санітарно-гігієнічних умов, а також організованого їх розселення у дитячих закладах СРСР, слід здійснити ряд обов'язкових заходів. Серед них - ретельне виявлення та облік дітей, групування за віком: до 4-х років і від 4-х до 14 років, а також по областях, звідки вони були вивезені до Німеччини, забезпечення одягом, білизною і взуттям у залежності від пори року, розміщення на збірних пунктах окремо від дорослих групами по 20 – 25 чол. та забезпечення таких груп обслуговуючим персоналом і необхідними предметами. Належне медичне та санітарне обслуговування. Документ зобов'язував також «забезпечити на збірних пунктах і в дорозі триразову видачу гарячої їжі та чаю. Для приготування їжі виділяти окрему кухню... До вибору асортименту продуктів та меню підходити диференційовано, з урахуванням дитячого віку... Приготування і видачу їжі дітям проводити під контролем медичного персоналу... Транспортування дітей-сиріт залізничним та водним транспортом здійснювати у спеціально виділених для них вагонах, каютах з обладнаними для відпочинку та сну місцями». У інструкції наголошувалось, що «розподілення прибуваючих із збірних пунктів дітей сиріт по дитячих закладах здійснюється органами Наркомату охорони здоров'я – дітей до 4-х років і органами Наркомату освіти – з 4-х до 14 років...» [1, с. 148].

Отже, ще одним перспективним напрямком багатогранного процесу репатріації радянська влада вбачала у роботі з репатрійованими дітьми. Так як країна зазнала великих людських втрат під час війни, тому не дивно, що пріоритетним напрямком у післявоєнний період стає збільшення кількості «ідеологічно правильного» населення, яке в подальшому зможе відновити економічну могутність СРСР. Тож ми бачимо, що особливе місце в цій важливій місії займають діти-репатріанти, які на власному прикладі відчули всі лиха та жорстокості німецької неволі. У свідомості таких дітей радянський солдат-визволитель ідеалізується і підноситься на найвищий щабель пошани, а поряд з ним і вся радянська система в цілому. Отже, ця категорія репатріантів одна з не багатьох могла відчувати на собі більш-менш

людське відношення з боку влади, оскільки саме ці діти мали стати наочним посібником та активними агітаторами проти всього антирадянського.

Загалом робота з репатрійованими дітьми мала ряд специфічних складностей, які стимулювали керівників репатріаційної машини імпровізувати та самотійно приймати організаційні рішення. Так, у листі Заступнику Міністра Народної Освіти УРСР С.М. Філіпову від 5 жовтня 1946 р. М.І. Зозуленко констатує: «Діти й підлітки, які прибули з Франції майже зовсім не знають української та російської мови, через що не можуть розпочати нормально своє навчання у радянській школі. Відділ у справах репатріації при Раді Міністрів УРСР просить Вас дати розпорядження обласним відділам народної освіти про охоплення цих дітей шкільною сіткою та іншими дитячими закладами, організувати їм допомогу у вивченні української та російської мов» [5, арк. 122].

У таких умовах до кожної вікової категорії застосовувались різні формати та форми ідеологічного впливу. У першу чергу дітей-сиріт по можливості намагалися віддати на всиновлення. Такий варіант був найкращим, оскільки полегшував ідеологічний контроль за дитиною-репатріантом, і загалом закривав це питання назавжди. Але це були поодинокі випадки, оскільки після страшної війни кількість сиріт була занадто велика. Складніша ситуація складалася з дітьми-репатріантами більш старшого віку, оскільки вони вже могли мати певне ставлення як до окупаційного так і до радянського режимів. Тому на органи Наркомату освіти покладалося важливе завдання ідеологічного контролю та в разі необхідності корегування поглядів дітей, які в минулому отримали тавро репатріант. У закладах освіти репатрійовані діти більш-менш були під контролем ідеологічно «прокачаних» вчителів, що значно спрощувало вирішення проблеми ідеологічної та агітаційно-пропагандистської роботи з представленим контингентом. Отже, у питанні виховної роботи з дітьми-репатріантами керівники репатріації мали першочергово справно налагодити навчальний процес серед молодих репатріантів. Так, у листі Директору Головкинигокультури тов. Головощенко 15 серпня 1946 р. в.о. Заввідділом у справах репатріації при Раді Міністрів УРСР Чертов: «У додаток до листа Міністерства Освіти УРСР про відпуск підручників громадянам української національності, що повертаються з Франції, відділ у Справах репатріації при раді Міністрів УРСР оповіщає, що підручники потрібні українською мовою. 1-го, 2-го, 3-го та 4-го класів по 500 примірників»[6, арк. 77].

Діти-репатріанти, які вже закінчили школу мали право продовжити освіту. У архіві знаходимо відповідний документ, де у листі М.І. Зозуленка до завідуючого відділом у справах репатріації Виконкому Миколаївської облради Г.Т. Накитному від 5 вересня 1945 року відділ у справах репатріації роз'яснювалось: «Репатрійовані громадяни мають право на вступ у всі учбові заклади у відповідності з правилами вступу в учбові заклади, на рівні з усіма громадянами СРСР» [7, арк. 157]. І це зрозуміло, оскільки після війни держава гостро відчувала нестачу в освічених та кваліфікованих кадрах.

Відділ у справах репатріації на чолі з М.І. Зозуленком постійно намагався слідкувати, щоб ця можливість реалізовувалась на практиці. Тому не дивно, що в опитувальнику обстеження районів по прийому та працевлаштуванню репатрійованих радянських громадян у пункті під номером 3 знаходимо наступні розпорядження по учням: «...Виявити чи всі репатрійовані діти шкільного віку вчать у школах та продовжують вчитися, які перервали навчання в школах, технікумах та інших навчальних закладах, у зв'язку з угоном їх в німецьке рабство. Якщо не вчать, то показати приклади, де скільки дітей не вчиться та не поновили навчання та причини такого стану. Чи приймають заходи по забезпеченню їх навчання» [8, арк. 128-129].

З ходом репатріаційного процесу, відповідно до існуючих реалій, такі розпорядження могли змінюватися, деталізуватися та уточнюватися. Тому не дивно, що в документі від 28 листопада 1946 р, який був розісланий в усі області УРСР М.І. Зозуленко зазначає: «...Необхідно уточнити данні про кількість прийнятих дітей до 16 років, виділивши окремо сиріт, показавши кількість влаштованих в дитячі заклади Міністерства освіти, Міністерства охорони здоров'я, взято у патронат, повернуто батькам та родичам. Окремо показати дітей до 16 років, які прибули з Франції та Болгарії та охват їх шкільною системою. Якщо були сироти, то покажіть як вони були влаштовані» [9, арк. 62].

Проте на практиці не завжди все було так як планувалося на папері. Так у доповідна записці «По питанню громадян російської національності, які прибули з Румунії у 1944-1946 рр., і які подали заяву у румунське консульство в Москві про повернення їх до Румунії» завідуючий відділом у справах репатріації Ізмаїльського Облвиконкому Ф.Е. Петін та консультант відділу справах репатріації при Раді Міністрів УРСР О.П. Мельцева заступнику Голови ради міністрів УРСР тов. І.С. Сеніну описує наступну ситуацію: «...90% дітей шкільного віку не навчаються через відсутність

одягу та їжі. У середині навчального року деякі діти хотіли піти до школи, але директор Семенівської школи заявив: «На чорта ви мені потрібні, дізналися, що в школі годують і з'явилися!»» [10, арк. 18].

Ми бачимо, що роки війни, повоєнна розруха, голод та злидні зробили людей більш жорстоких та не здатними співчувати іншим. Тотальний страх у свідомості суспільства, який закорінився на довгі роки, не давав можливості «незаплямованим» громадянам не тільки зрозуміти, але й навіть висловити хоч якесь співчуття репатріантам, боячись бути покараними системою.

Однак були і виключення з правил. У звітних документах середина 1945 р. про організацію роботи з репатріантами у Київській області читаємо: «...Проведено також роз'яснюючу роботу серед репатрійованої молоді, щоб вона вчилася у школах. Директорам середніх шкіл дана вказівка, щоб вони приймали репатрійовану молодь, якій німецькі загарбники зірвали навчання, в школу, щоб вони здобули собі освіту. РВНО дано вказівки, щоб репатрійовану молодь, яка закінчила 9-10 класів посилали на курси вчителів, а також в Інститути» [11, арк. 68].

Проте вже 9 квітня 1946 р. у рішенні Київської Міської Ради депутатів трудящих підписаним Чеботарьовим та Мельником (секретар) «Про роботу серед репатрійованих громадян по підприємствах і установах міста Києва» знаходимо наступне: «Крім того, не враховується бажання молоді, яка прагне продовжити своє навчання, перерване у зв'язку з угоном їх у німецьку неволю, у наслідок чого у різні установи поступає велика кількість скарг» [12, арк. 139 зв]. Але поряд з цими недопрацюваннями у цьому ж документі знаходимо: «Виконавчий Комітет Міської Ради депутатів трудящих вирішує: «...Окремо встановити кількість дітей-сиріт, які повернулися з німецької неволі, і показати їх влаштування: в будинках міністерства Охорони Здоров'я, Міністерства освіти, в Управлінні трудових резервів, передано під опіку, в патронат, рідним, усиновлено і яка матеріальна допомога отримана дітьми-сиротами, які знаходяться під опікою і в патронаті... Виявити чи всі репатрійовані діти шкільного віку навчаються в школах і чи продовжують навчання в школах, технікумах, та ін. учбових закладах, перерване у зв'язку з угоном їх у німецьку неволю»» [13, арк. 140].

Ще одне досить цікаве свідчення, яке допоможе нам розкрити становище дітей-репатріантів знаходимо у документі Виконавчого комітету Київської обласної ради про перевірку патронованих дітей в с. Бобриця, Києво-Святошинського району від 2 листопада 1946 р.: «Станом на 7 вересня 1946 р. в с. Бобриця було 11 чоловік патронованих дітей; решта –

усиновлені, вибули з патронування у зв'язку з поверненням батьків, а також через відправку до дитячих будинків. Всім патронованим дітям по стану на 1 серпня 1946 р. були виплачені належні їм гроші у розмірі 50 крб. на місяць. У 1945 р. кожна патронована дитина одержувала на місяць 4 кг. хліба; у 1946 р. норму було зменшено до 2-3 кг. У 1945 р. всі патроновані діти одержали по 2 метри мануфактури та по дві пари взуття. За 1 кв. 1946 р. патронованим дітям було видано дві пари взуття. Зазначені у заяві гр. Ігнатенко факти про те, що бувший директор школи Лисенко продавав зошити та підручники по підвищеним цінам, ствердились. Директор школи зараз заарештований. Факти привласнення Лисенко грошей та мануфактури, належної патронованим дітям, не ствердились. Директору Бобринецької школи т. Козаченко дані вказівки про те, щоб він в першу чергу забезпечив патронованих дітей зошитами та підручниками; дані також вказівки про поліпшення забезпечення патронованих дітей харчуванням, одягом та взуттям» [14, арк. 148].

Що ж до методів ідеологічної обробки дітей-репатріантів, певних окремих інструкцій не існувало. Тому проведення політично правильного виховання цієї категорії репатріантів покладалося на дитячі будинки, школи, технікуми, інститути. А отже, специфічної роботи з ними не проводилось і вони виховувались на рівні з усіма дітьми. У архівних документах знаходимо лише поодинокі свідчення, яке підтверджує той факт, що в школі використовували друковану продукцію надану з ініціативи відділу у справах репатріації [15, арк. 129]. У листі до української дирекції союз друку від 24 грудня 1946 р. М.І. Зозуленко пише: «...Просимо провести підписку на 1947 р. для дитячого будинку № 13 для репатрійованих дітей, який знаходиться у м. Києві по вул. Осієвська, 36, на газети та журнали у наступній кількості: журнали: «Затейник» - 5 екз., «Дружные ребята» - 5 екз., «Барвінок» - 5 екз.; газети: «Зірка» - 10 екз., «Юний лєнінець» - 10 екз., «Комсомольська правда» - 10 екз., «Молодь України» - 10 екз., «Сталінське плем'я» - 10 екз.» [16, арк. 227].

На дітей, так само як і на дорослих, намагались направити ідеологічний тиск через перспективні, на той час, масові засоби агітаційно-пропагандистської обробки. Так, у телеграмі Заступнику уповноваженого Раднаркому СРСР у справах репатріації Генерал-лейтенанту К.Д. Голубєву від 13 лютого 1946 р. завідуючий Відділом у справах репатріації при РНК УСРСР М.І. Зозуленко пише: «Відділ у справах репатріації при РНК УСРСР просить Вас відпустити для дитячих будинків дітей сиріт репатріантів п'ять

радіоприймачів» [17, арк. 12]. Ці повідомлення дають підстави зробити висновки, що ідеологічна та агітаційно-пропагандистська робота серед дітей-репатріантів, як напрямок загального репатріаційного процесу, в період масової репатріації не отримав належної уваги, з огляду на його значну перспективність.

Загалом проведення всієї ідеологічної та агітаційно-пропагандистської роботи з дітьми-репатріантами у школах покладалась на піонерські, комсомольські та партійні організації. На підтвердження цього наводимо цитату з архівного документу: «Первинним партійним та комсомольським організаціям дано вказівки, щоб вони вели серед репатрійованих систематичну політично-масову роботу і присікали всілякі спроби цькування репатрійованих» [18, арк. 68-69].

Аналізуючи вищезазначене можна зробити наступні висновки. По-перше, необхідно зауважити, що діти-репатріанти займали досить важливе місце у далекоглядних планах вищого партійного керівництва. Вони хоч і мали можливість відчувати на собі усі достоїнства західної цивілізації, але їхня схильність до порівняльного аналізу була набагато меншою аніж у дорослих, що практично ліквідувало загрозу радянській політичній системі. Навпаки діти-репатріанти несли в собі зворотній характер і мали стати у майбутньому носіями великих соціалістичних ідей. По-друге, відповідальність за організацію роботи з репатрійованими дітьми, у більшій мірі, покладалося на органи охорони здоров'я та органи освіти. Проте, зважаючи на той факт, що великий процент цих дітей не потрапляв до закладів освіти по певним об'єктивним чи суб'єктивним факторам, можна зробити констатувати, що робота з цією категорією репатріантів проводилась на досить низькому організаційному рівні чи не проводилась взагалі. До того ж з тією частиною дітей, яка все ж таки потрапила до закладів освіти, ніякої спеціалізованої роботи не проводилось. По-третє, суспільна неприязнь до усіх репатріантів створило нездорові умови для існування репатрійованих громадян усіх без винятку категорій. Але все ж таки у найскладніших умовах опинились найбільш незахищена – діти. Як зауважив дослідник Г.М. Голиш, все це створило важливі трансформації у психоемоційній сфері юних громадян, що викликало явище посттравматичного синдрому і обернулося вкрай негативними наслідками для їхнього психічного здоров'я. Тяжка спадщина війни надовго визначила ментальні риси воєнного та пост воєнного покоління, демографічну ситуацію в Україні [4, с. 212-213].

Джерела та література:

1. С.Д. Гальчак. Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945-2010 рр.): історичні, соціально-побутові та правові аспекти // Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. // Ін-т історії України НАН України. – К., 2010. – С. 501
2. С.Д. Гальчак. Особлива категорія репатріантів // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Історія / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2008. – Вип. XIII. С. 126-130.
3. М.П. Куницький. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): Монографія. – Луцьк, 2007. – С. 184
4. Г.М. Голиш. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр.: Монографія. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2005. – С.323, іл.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі ЦДАВО) України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 4255.
6. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 4255.
7. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 2997.
8. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 3010.
9. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 4232.
10. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 4228.
11. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 3010.
12. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 4228.
13. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 4228.
14. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 4231.
15. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 3014.
16. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 4255.
17. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 4227.
18. ЦДАВО України – Ф.Р.2. – Оп. 7. – Од.зб. 3010.

Аннотація

Рассматривается малоисследованный вопрос проведения и организации идеологической работы среди детей-репатриантов на территории Украины в послевоенный период. В исследовании проанализирована специфика, характерные особенности, основные цели и задачи идеологической обработки этой категории репатриантов.

Ключевые слова: идеологическая работа, репатриация, дети-репатрианты.

Annotations

An unexplored question of organization and ideological work among immigrant children in Ukraine in the postwar period. The study analyzed the specificity characteristics, the main goals and objectives of the indoctrination of this category of returnees..

Keywords: ideological work, repatriation, children repatriated.